

Butskop

Hyperoodon ampullatus

De butskop is de grootste vertegenwoordiger van de spitsnuitdolfijnen in de Atlantische Oceaan. Mannetjes kunnen tot meer dan 10 m lang worden, vrouwtjes tot 8,5 m. Kenmerkend is de bolle kop, die vooral bij volwassen stieren een sterk gezwollen, bijna vierkante indruk maakt, met daaronder een snavelachtige snuit. De dieren zijn donkergrijs, maar lijken in zonlicht bruin; de kop is bij oudere dieren vaak lichtgrijs of bijna wit. Vooral in koude streken is de kleine, naar voren gerichte blaaswolk goed te zien. Mannetjes hebben twee kleine tanden voorin de onderkaak; daarachter staan soms nog één of twee kleinere tandjes, die meestal niet doorbreken (BOSCHMA 1950, 1951B). De schedelkam is zeer sterk ontwikkeld; op de bovenkaak staan twee grote, verticale beenkammen, die bij volwassen stieren enorm uitgroeien en elkaar in het midden bijna raken.

Voedsel

Het voedsel bestaat vooral uit inktvissen, met daarnaast vis en bodemdieren zoals zeesterren, zeekomkommers en garnalen (HOOKER ET AL. 2001, MEAD 1999A). De maaginhoud van gestrande butskoppen uit het noordoosten van de Atlantische Oceaan en de Noordzee bevat vrijwel uitsluitend inktvissen, met als stapelvoedsel *Gonatus fabricii* (MACLEOD ET AL. 2003, SANTOS ET AL. 2001B).

Areaal

De butskop komt voor in diepe, subarctische en gematigde wateren van de noordelijke Atlantische Oceaan, van Spitsbergen tot Noordwest-Afrika. Hij is plaatselijk talrijk tussen Groenland, Spitsbergen en Noorwegen. Concentraties worden vaak aangetroffen op plaatsen met veel bodemreliëf aan de randen van het continentale plat zoals in de Golf van Biskaje (CARLISLE ET AL. 2001), of boven diepe ravijnen, zoals in The Gully bij Canada (HOOKER ET AL. 2002). Er is vermoedelijk enige trek naar het zuiden in herfst en winter, maar hierover is weinig bekend (HOOKER ET AL. 2008, REID ET AL. 2003). De butskop is een zeldzame gast in de Noordzee.

Voorkomen in Nederland

Gegevens tot 1946

Er zijn geen prehistorische vondsten van butskoppen bekend. Een schedel van een volwassen mannetje, naar schatting meer dan 10 m lang, in 1965 opgebaggerd in de haven van Amsterdam, is mogelijk in de zeventiende of achttiende eeuw door walvisvaarders uit noordelijke wateren aangevoerd (VAN BREE 1967).

Doordat butskoppen grote en opvallende dieren zijn, werden strandingen waarschijnlijk vrij goed gerapporteerd, al is de berichtgeving uit vroeger eeuwen uiteraard onvolledig. Uit de periode voor 1946 zijn er 12 vondsten gedocumenteerd:

- 18 augustus 1584: Zierikzee (♂, 28 voet = ca. 8,5 m). Dit dier is afgebeeld op een aquarel, vervaardigd in Zeeland en gezonden aan Rembert Dodoens (Rembertus Dodo-naeus), toen hoogleraar in Leiden. Deze gaf de tekening ter inzage aan Adriaen Coenensz van Schilperoort (meestal Coenen genoemd), die haar kopieerde en als 'hille' beschreef in zijn *Walvischboek*, een handschrift uit 1584/85, dat in de Koninklijke Bibliotheek wordt bewaard (EGMOND & MASON 2003, CAMPHUYSEN & PEET 2006). De oorspronkelijke aquarel is dus niet van de hand van Dodo-naeus, zoals Van Deinse (1940, 1946a) veronderstelde;
- 15 augustus 1757: levend gevangen bij Zaamslag in het Hellegat, een toenmalige zijarm van de Westerschelde ten oosten van Terneuzen, de huidige Othensche Kreek (♂, 27 voet = ca. 8,2 m). Skeletdelen van dit 'ondier van het Hellegat' worden bewaard in het Schelpenmuseum te Zaamslag (VAN DEINSE 1924, 1931, 1937, DE SMET 1974);

Vermoedelijke verspreidingsgebied.

Probable range.

Butskop. Foto: Line Kyhn/Sea Watch Foundation.

Bottlenose whale.

Butskoppen.
Foto: Steve Geelhoed.
Bottlenose whales.

- april 1831: Waddenzee, drijvend aangetroffen en naar Warffum gesleept (geslacht onbekend, ca. 7 m; HENDRIKSZ 1831, VAN OORT 1918);
 - 16 september 1840: Burghsluis, Schouwen, levend gestrand (♀, 6,7 m; VAN OORT 1918, WESMAEL 1840);
 - 24 juli 1846: Zandvoort, levend gestrand (♀, ruim 7,6 el = ca. 5,3 m; VROLIK 1848);
 - mei 1861: Harderwijk (geslacht en lengte onbekend; VAN OORT 1918);
 - 17 november 1873: Westerschelde, vindplaats niet nader bekend (geslacht onbekend, 4,5 m; DE SMET 1974);
 - 15 november 1884: Oudeschild, Texel (♀, 7,9 m; VAN DEINSE 1931, VAN OORT 1918, WEBER 1886).
- Daarnaast zijn er enkele onvoldoende gedocumenteerde meldingen uit de negentiende eeuw. In augustus 1849 werd een onvolledig skelet van onbekende ouderdom opgegraven tijdens het uitdiepen van de vaart bij Tzum (MULDER 1849). Van Deirse (1941, 1946a) oppert dat dit dier, naar schatting 5 m lang, in de buurt van Harlingen was gestrand en via de vaart naar Tzum is versleept, ongeveer 10 km van de zee; dit is echter speculatie. Het is mogelijk dat er al in 1808 een wervel van dit exemplaar was gevonden. Verder zijn er twee krantenberichten over mogelijke butskoppen aan de wadkant van Ameland, van 21 februari 1883 (ca. 10 m) en 8 maart 1887 (walvisarchief Naturalis), maar deze konden niet worden geverifieerd.
- 16 november 1927: Eierlandsche Gat tussen Texel en Vlieland, levend gestrand (♂, 4,2 m; BOSCHMA 1951B-D, VAN DEINSE 1931);
 - 16 november 1931: Westerschelde bij Waarde, Zuid-Beveland, levend gestrand (♂, 5,3 m; BOSCHMA 1951A-C, VAN DEINSE 1946A, STRIJBOS 1932);
 - 29 augustus 1935: Egmond (♂, >4 m; VAN DEINSE 1946A, JUNGE 1936), vrijwel zeker het dier dat op 24 augustus bij Egmond voor de kust zwom en waarvoor badgasten uit het water vluchtten; het werd vervolgens vanuit boten aangevallen en zwaar verwond;
 - 16 november 1942: Nieuweschild, Texel (geslacht onbekend, ca. 4 m; VAN DEINSE 1946A).

Van deze butskoppen zijn er ten minste zes levend gestrand of voor de kust gedood. Van acht exemplaren is het geslacht bekend: vijf mannetjes en drie vrouwtjes; van 11 dieren is de lengte geschat of gemeten, zij het vaak zeer onnauwkeurig; het gemiddelde was ongeveer 6 m.

Periode 1946-1969

In deze periode zijn er vijf strandingen gemeld:

- 5 oktober 1946: Noorderleeg bij Het Bildt/Hallum, Friesland (♂, ca. 7,5 m; BOSCHMA 1950, 1951A, 1951B, VAN DEINSE 1948A), door Van Bree (1974) abusievelijk opgegeven voor Hollum, Ameland;
- 17 januari 1954: Schiermonnikoog (♀, 6,8 m; VAN DEINSE 1954B, 1955);
- 24 augustus 1956: Oudeschild, Texel (♀, 7 m; VAN DEINSE 1956B, 1957B);
- 26 augustus 1956: aan de waddenkust bij Hollum, Ameland (♂, 6,5 m; VAN DEINSE 1956B, 1957B);
- 19 augustus 1958: monding van de Westerschelde (♂, 7,2 m). Personeel van het bergingsbedrijf dat de vers dode butskop op een zandplaat had gevonden, strooide het verhaal rond dat één van hun duikers het dier levend had aangetroffen in een scheepswrak en met een mes had gedood; er zou zelfs een tweede butskop in de omgeving zijn gezien. Het relaas werd breed en zijd gepubliceerd in de pers (VAN DEINSE 1959, DE SMET 1974) en het lukte de bergers niet meer de grap te ontcrachten, waarop men het zo maar heeft gelaten; zie voor de juiste gegevens Smeenk (1991).

Periode 1970-1988

In deze jaren was er slechts één stranding:

- 10 september 1984 Breskens, levend gestrand (♂, 6,1 m; SMEENK 1989).

Periode 1989-2012

In deze periode waren er twee strandingen:

- 25 augustus 1993: voor de Hondsbossche Zeewering verscheen een butskop, die vervolgens levend strandde bij Hargen (♀, 7,8 m; GRONERT 1993, SMEENK 1993);

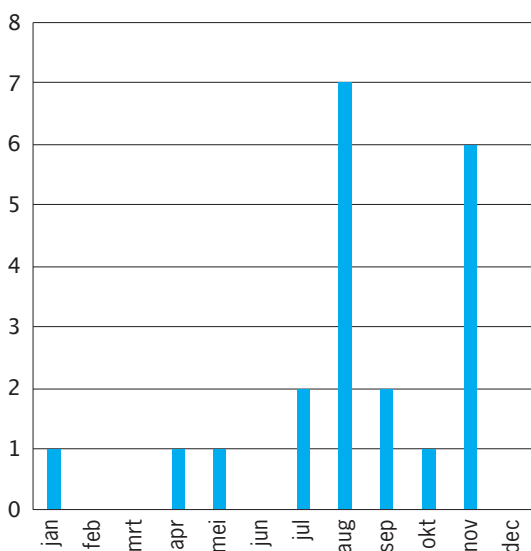

- 10 november 1993: een kadaver op Rottumeroog (♀, 6,75 m; SMEENK ET AL. 1994, SMEENK 2003).

Vier van de acht dieren die tussen 1946 en 1993 strandden, waren mannetjes, vier vrouwtjes. De gemiddelde lengte bedroeg bijna 7 m.

Afgezien van het dier bij de Hondsbossche Zeewering, zijn er in deze jaren drie waarnemingen van levende dieren gemeld, waarvan er slechts één met zekerheid een butskop betrof: 25 juli 1990 in de Sloehaven bij Vlissingen. Deze werd gefotografeerd en uitvoerig bestudeerd; hij verdween ten slotte weer in de Noordzee (BEKKER 1990, KASTELEIN & GERITS 1991, KOMPANJE 1990).

Er waren twee onbevestigde waarnemingen. Op 15 november 1989 werd een vermoedelijke butskop gezien voor Bergen aan Zee. Op 31 oktober 2002 werd ongeveer 100 km ten noordwesten van Texel een 'kleine walvis' waargenomen; op grond van de beschrijving zou dit een butskop kunnen zijn geweest, maar dit kon niet worden bevestigd.

Van de 21 goed gedocumenteerde butskoppen kwamen er ten minste tien nog levend aan land of werden in het water gedood; één dier ontkwam naar zee (1990). Het is voor deze soort van de diepzee opvallend dat er 11 dieren, veelal nog levend, werden gevonden in de binnenwateren: Waddenzee, Zuiderzee en Ooster- en Westerschelde. Evenals potvissen raken butskoppen kennelijk vaak gedesorïenteerd als ze eenmaal de Noordzee zijn binnengezwommen, en de ondiepe kustwateren worden hun dan fataal. Een andere overeenkomst met de potvis is, dat het stapelvoedsel van de rond de Noordzee gestrande butskoppen bestaat uit de inktvis *Gonatus fabricii*. Deze leeft ten noorden van de Noordzee (SANTOS ET AL. 2001B), wat de noordelijke herkomst van de dieren aantoont. Van de 21 strandingen plus waarneming vallen er 16 in de maanden augustus-november (zie figuur). In Denemarken vonden 15 van de 17 strandingen tot en met 1997 plaats in september-november (KINZE 1995, KINZE ET AL. 1998), en de meeste Britse strandingen vallen in juli-oktober, met een piek in september (HOOKER ET AL. 2008, MACLEOD ET AL. 2004). Dit is waarschijnlijk de tijd waarin de dieren zuidwaarts trekken. Het voorkomen van de butskop in onze wateren komt vrijwel overeen met dat van de gewone spitsnuitdolfijn (zie aldaar), zij het dat de piek in strandingen bij die soort iets vroeger valt (juli-oktober).

Na 2012

In 2013-2015 zijn geen strandingen of waarnemingen gemeld.

Veranderingen en oorzaken

De butskop is een zeldzame verschijning in de Noordzee. Er zijn geen aanwijzingen voor een toe- of afname van de soort in onze wateren.

Bedreigingen en bescherming

Niet van toepassing. De butskop werd vroeger door Noorse walvisvaarders bejaagd.

Chris Smeenk & Kees (C.J.) Camphuysen

SUMMARY

Bottlenose whale *Hyperoodon ampullatus*

The bottlenose whale is a rare visitor in the North Sea. A total of 20 strandings plus one confirmed sighting along the Dutch coast have been documented: 12 of these prior to 1946, five in 1946-1969, one in 1970-1988, and two plus one sighting in 1989-2012. Three cases in the 19th century are insufficiently documented. At least ten animals became live-stranded; 11 were found, live or dead, in the Wadden Sea and the former Zuiderzee, and in the estuaries of the Delta area, illustrating the disorientation of these oceanic animals in the shallow North Sea. Some had been seen swimming about along the coast for some time before becoming stranded or killed. In recent years there have been one well-documented and two possible sightings that were not connected with known strandings. One animal, seen in July 1990 in the mouth of the Scheldt, was closely observed and photographed. Of these 21 documented records, 16 occurred in the period August-November.

Waarnemingen en strandingen van butskoppen in 1970-1988 en 1989-2012.

Sightings and strandings of bottlenose whales in 1970-1988 and 1989-2012.

Strandingen plus één gedocumenteerde waarneming van butskoppen per maand.

Strandings plus one documented sighting of bottlenose whales per month.